

ПРИВЛАСНЕННЯ НАЙЦІННІШОГО... (АБО ЯК АРХІВНІ ЗІБРАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ БІБЛІОТЕКИ ІМЕНІ СИМОНА ПЕТЛЮРИ ОПИНИЛИСЬ У МОСКВІ)

Заснування Української Бібліотеки імені Симона Петлюри було безпосередньо пов'язане з трагічною подією в історії українських визвольних змагань – загибеллю Голови Директорії і Головного Отамана Військ УНР Симона Петлюри на вулиці Расін у Парижі (травень 1926 р.). Відтоді її співробітники та широке коло українців універсальної політичної орієнтації розпочали збір різних документів української історії та культури, намагаючись в такий спосіб зберегти для прийдешніх поколінь ці національні артефакти та продовжити тяглість українського самостійництва.

Однак окупація Франції нацистською Німеччиною призвела до припинення нормальної роботи Бібліотеки, що було пов'язано із тимчасовою політичною невизначеністю керівництва III-го Райху щодо антирадянських національних організацій на французьких теренах, і зокрема їх культурно-освітніх осередків. На жаль, дуже скоро виявилось, що нацисти цілковито ігнорували національні інтереси та культурні потреби більшості європейських народів, у т.ч. й українців, а їх дійсні наміри полягали у вилученні для власних потреб всіх документальних та мистецьких зібрань на окупованих Третім Райхом територіях. Архівні та бібліотечні колекції розглядалися нацистською владою як важливі джерела, які доцільно використовувати в розвідувальних та ідеологічних цілях. У поле зору спецслужб нацистів потрапили й документи української політичної еміграції, у тому числі зібрання Української Бібліотеки ім. С. Петлюри¹.

Невдовзі після окупації Франції нацисти вдалися до конфіскації книжкового та архівного зібрань Бібліотеки та їх вивезення (20-21 січня 1941 р.), що стало справжньою катастрофою для Бібліотеки, а українська громада у Франції тимчасово опинилась без своєї стрижневої основи, яку завжди відіграв цей культурно-бібліотечний осередок для «французьких» українців. Улітку 1943 р. загарбані нацистами книжкові та архівні збірки установ різних країн (у т.ч. й Української Бібліотеки імені Симона Петлюри) були скупчені у м. Ратібор (Сілезія), де було сконцентровано понад мільйон книжок та численні архівні документи, вивезені нацистами з європейських країн, а також з теренів СРСР. Взимку 1945 р. у зв'язку із докорінною зміною ситуації на фронті перед нацистами постало питання про долю розташованих у Ратіборі колекцій, причому з огляду на брак транспортних засобів для їх перевезення навіть розглядалась можливість їх знищення². Але на щастя цього не сталося, і під час ще однієї евакуації основні бібліотечні та архівні фонди були залишені нацистами на залізничній станції біля містечка Плесс, де згодом їх віднайшли радянські спецслужби. Ці збірки, так само як й інші українські зібрання в Європі (достатньо згадати тільки про т.зв. «Празький український архів») були вивезені до СРСР з метою інформаційного забезпечення проведення «оперативно-чекістських операцій» в радянській зоні окупації в Європі, іншими словами – для пошуку та знищення чільних представників української політичної еміграції. Факт вивезення українських архівних та книжкових колекцій до СРСР, і зокрема основної частини книг та збірок документів, що були конфісковані нацистами із зібрання Української Бібліотеки ім. С. Петлюри в Парижі, першою встановила відома американська дослідниця П.К.Грімстед, яка на початку 1990-х рр. отримала доступ до секретних радянських архівів. На її думку, сьогодні вже неможливо з точністю встановити, скільки матеріалів зберігалось у Ратіборі, або в інших нацистських центрах у Сілезії. Також неможливо встановити, де саме вони були захоплені радянськими військами. Цілком ймовірно, що ці матеріали не були віднайдені одночасно і в одному місці, чим також можна пояснити той факт, що зараз вони перебувають у фондах кількох різних архівів та бібліотек³.

Проте ця обставина не означає, що українці мають змиритись з втратою цих архівних збірок, які знову опинились фактично на таємному зберіганні у Москві та вже від багатьох років не можуть

1 Докладніше про це див.: Палієнко М. Архівні центри української еміграції (створення, функціонування, доля документальних колекцій). – К., 2008. – 687 с.

2 Grimsted Patricia Kennedy. The Odyssey of the Petliura Library and the Records of the Ukrainian National Republic during World War II // Harvard Ukrainian Studies. – 1998. – Vol. XXII. – №1-2. – P.189.

3 Grimsted P.K. The Postwar Fate of the Petliura Library and the Records of the Ukrainian National Republic // Harvard Ukrainian Studies. – 1997. – Vol. XXI. – P.396.

бути використані українськими дослідниками. Навпаки, цей факт має консолідувати наші зусилля у справі повернення викрадених Москвою документів їх законному власникові – Українській Бібліотеці імені Симона Петлюри. З огляду на це існує нагальна потреба назвати ті російські архівосховища, де незаконно зберігаються українські національні скарби, а також закликати міжнародну архівну спільноту до обструкції або навіть бойкоту керівництва вказаних нижче московських архівів.

Отже, для полегшення роботи з укладання «чекістських орієнтировок» значна частина архівних документів була передана на збереження до створеного у 1946 р. за ініціативою Лаврентія Берії таємного радянського архівосховища – Центрального державного особливого архіву СРСР (ЦДОА СРСР). Вражає уяву загальна кількість відразу зосереджених там архівних справ – 1,5 млн.¹, серед яких були й «документи про українські буржуазно-націоналістичні партії»². Про присутність українських документів у ньому свідчить й «Довідка-орієнтировка про наявність у Центральному державному особливому архіві СРСР документальних матеріалів про діяльність українських націоналістів» від 3 жовтня 1956 р.³, що була укладена заступником начальника ЦДОА СРСР капітаном Хрящовим. В ній йдеться про понад 10 фондів, які містили документальні матеріали «петлюрівських емігрантських організацій» у Франції та Чехословаччині міжвоєнного періоду.

В їх числі був архів «Української Бібліотеки імені С. Петлюри в Парижі», особовий фонд Олександра Шульгина, фонди редакції журналу «Тризуб» в Парижі, «Товариства бувших вояків Армії УНР у Франції» та «Української господарської академії у Подебрадах» (Чехословаччина) та ін. Крім того, як відзначалося у довідці, в архіві зберігалось кілька невеликих за обсягом фондів з документами Товариства запорожців, Українського Червоного Хреста, Українського товариства сприяння Лізі Націй, Української православної автокефальної парафії в Парижі, міністра фінансів УНР П.Чижевського. Всі ці фонди надійшли до архіву в 1955 р. і на час укладання довідки знаходилися переважно у стані розсіпу, оскільки не були піддані науково-технічній обробці⁴.

У руках радянських спецслужб опинились й 50 трофейних документальних справ французької контррозвідки та поліції, які хронологічно охоплювали 1920-1940 рр. Ці справи містили довідки та окремі агентурні донесення про завдання, організаційну структуру та керівний склад українських організацій (Уряд УНР в екзилі, Українська громада у Франції, Український національний союз, УВО, ОУН, Союз українських громадян у Франції, Український робітничий союз, Центральний український комітет), характеристику їх політичної діяльності, взаємовідносин, біографічні довідки тощо. Зауважимо, що хоча ці документи й були у свій час привласнені нацистами, ця обставина ніяк не відмінює незаперечного факту їх належності французькому народу.

Конкретизуючи ці твердження, слід насамперед згадати про фонд Р-7008 – Українська бібліотека імені С. Петлюри в Парижі, який зараз є захованим у Державному архіві Російської Федерації (ДАРФ). Цей фонд містить 141 одиницю зберігання за 1922-1939 рр., причому в описі та путівнику ДАРФ вказано, що документи надійшли до архіву у 1946 р. у складі Російського зарубіжного історичного архіву (РЗІА). Це відверта і цинічна неправда, оскільки документи мають безпосереднє відношення до функціонування Бібліотеки ім. С. Петлюри і ніколи не перебували у складі РЗІА.

Думка про «паризьке» походження більшості матеріалів цього фонду була висловлена також П.К.Грімстед⁵. Спочатку цей фонд складався з 64 справ, однак згодом до нього було приєднано 77 одиниць з розсіпу. Опис фонду, який було складено 22 вересня 1960 р., включав 140 од. зб.; ще одну справу (№ 141) було приєднано у березні 1973 р. Водночас не виключено, що деякі документи фонду були необґрунтовано включені до його складу із розсіпу матеріалів, що надійшли з Чехословаччини, зокрема, лекції викладачів та професорів українських високих шкіл у Чехословаччині О.Ейхельмана, І.Мірчука, С. Гольдельмана (матеріали за 1922 р.)⁶.

Важливим аргументом, який дає підстави вважати, що значна частина зазначених матеріалів у міжвоєнний період зберігалася саме в архіві Української бібліотеки ім. С. Петлюри в Парижі, є наявність у фонді оригінальних (рукописних та машинописних) бібліотечних каталогів, укладених бібліотекарем І.Рудичевим за різними темами: «Україна – історія, географія, етнографія» (1908-1940)

1 Указатель фондов иностранного происхождения и Главного управления по делам военнопленных и интернированных НКВД-МВД СССР Российского государственного военного архива / Под ред. В.П.Козлова, В.П.Кузеленкова. – М., 2001. – С.3-4.

2 Центральный державный архив вищих органов власти та управління України (далі – ЦДАВО України), ф.14, оп.7, спр.56, арк.35.

3 ЦДАВО України, ф.14, оп.7, спр.499, арк.279-287.

4 Докладніше про це див.: Палієнко М. Архівні центри української еміграції (створення, функціонування, доля документальних колекцій). – К., 2008. – С.316-318, 353-376.

5 П.К.Грімстед відзначала, що у листопаді 1948 р. Центральний державний архів жовтневої революції (ЦДАЖР) СРСР отримав 170 коробок архівних матеріалів з бібліотеки ім. Леніна у Москві, в яких містилися матеріали українських емігрантських організацій у Парижі та ін.. Офіційний акт передання був підписаний начальником відділу Російського зарубіжного історичного архіву (РЗІА) у ЦДАЖР СРСР М. Рибинським 18 листопада 1948 р. Факсиміле документа опубліковано: Grimsted Patricia Kennedy. *Odyssey of the Turgenev Library from Paris, 1940-2002 // Books as Victims and Trophies of War.* – Amsterdam, 2003 (Грімстед П. К. «Празькі архіви» у Києві та Москві. Повоєнні розшуки і вивезення еміграційної архівної україніки. – К., 2005. – С.48, 52-53).

6 Державний архів Російської федерації (далі – ДАРФ), ф.Р-7008, оп.1, спр.1-3.

(спр.65), «Українська література» (жовтень 1940) (спр.68), «Музика» (1911-1931) (спр.76), «Військова справа» (спр.82), «Українські журнали» (1921-1938) (спр.90-92) та ін.

Ці каталоги та реєстри книг і журналів заслуговують на особливу увагу дослідників, оскільки саме за ними можна реконструювати бібліотечне зібрання міжвоєнного періоду. Вони являють собою товсті рукописні зошити у твердих палітурках, до яких І.Рудичевим записувалися назви видань по мірі їх надходження до бібліотеки. Перші надходження були занесені до реєстру за 1929 р. (це були книги та журнали, які надійшли від В.Філоновича з Праги, родини П. і М.Плевако, І. та С. Костенків, О.Кобилянської, А.Жука з Відня, Є.Онацького з Рима, С. Сірополка з Праги та ін.)¹. Останній каталог під назвою «Україна. Історія. Географія, Етнографія і т. п.» датований серпнем 1940 р. Він являє собою перелік книг на 46 аркушах з інвентарними номерами та штампом бібліотеки².

Серед документів фонду представлені також статут товариства «Бібліотека ім. Симона Петлюри в Парижі», численні звернення Ради бібліотеки до емігрантів про збір коштів для бібліотеки, вітальні листи Української громади в Брюсселі, Українського клубу в Женеві, Українського центрального комітету в Польщі, Союзу українських інженерів у Франції та інших організацій та приватних осіб у зв'язку з відкриттям бібліотеки за 1927-1931 рр. Крім того, у фонді відклалися постанова Директорії УНР від 29 січня 1929 р. про заснування ордену «Ювілейний хрест» і статут ордену, статут Української господарської академії в Подєбрадах, проекти судового устрою, адміністративного та судового кодексів УНР (1931-1932), програма Української партії націоналістів-державників (1928), політична платформа українських націоналістів, друковані бюлетені Генеральної ради Союзу українських емігрантських організацій у Франції (1925-1926), Гетьманської управи (1926-1936), Союзу боротьби за самостійну Україну (1928), Організації державного відродження України в Америці (1933-1934) та ін. Документи фонду написані українською, польською, французькою, чеською, німецькою, англійською мовами. Важливу інформацію містить справа 11 – «Статті та замітки українських емігрантів про С. Петлюру», де зберігаються рукописні та машинописні статті, присвячені пам'яті С. Петлюри, а також листи емігрантів до В. Прокоповича та І. Косенка. Серед них: «Симон Петлюра в ранній юності (1892-1896)», «В 40-й день смерті С. Петлюри в Українській Станиці» І. Шандрука, «Симон Петлюра» генерал-хорунжого В. Богомольця, «Симон Петлюра і наша закордонна політика» О.Шульгина, «Силует С. Петлюри» В. Краснопілля, «Симон Петлюра (Спогади бывшего члена Украинского военного генерального комитета)» М.Шумицького та ін. Характерним є те, що деякі автори, надсилаючи свої матеріали до редакції «Тризубу» чи до бібліотеки, просили передати оригінали їх статей до архіву. Так, у своєму листі до І.Косенка від 28 червня 1935 р. генерал-хорунжий В.Богомолец зазначав: «Надсилаю Вам текст моєї промови 25 травня 1935 р., щиро прохаю передати її до Архіву при Бібліотеці ім. С. В.Петлюри»³. Ще один автор з Шанхаю Йосип Сніжний у рукописній примітці до своєї статті «День Національного героя Симона Петлюри», датованої 25 травня 1937 р., пропонував: «Якщо вже пізно надрукувати у «Тризубі», то прошу цей лист приховати де-небудь при бібліотеці С[имона] П[етлюри]. Нехай деякі слова залишаться на пам'ять про те, як ми колись думали і вірили в те, що має бути з Україною та її народом»⁴.

«Не пощастило» й архівний збірці іншої української інституції у Парижі – журналу «Тризуб», який також переховується у ДАРФ (*фонд Р-7498 – Редакція журналу «Тризуб», Париж, 1925-1940*) та нараховує у своєму складі 93 одиниці зберігання за 1918-1944 рр. Цей фонд містить фрагментарні документи, листування, рукописи статей, а також бюлетені, вирізки з преси, більшість з яких вірогідніше зберігалась у збірках Бібліотеки ім. С. Петлюри, ніж у редакції самого журналу. Між іншим, у фонді представлено номери журналу за 1927-1938 рр. (друковані примірники окремих його чисел та гранки статей)⁵, листування редакції з емігрантськими українськими установами, організаціями та окремими особами про публікацію матеріалів, передплату журналу та з інших редакційно-видавничих й фінансових питань⁶. Численними є вирізки з українських та іноземних часописів (французьких, англійських, німецьких, чеських, польських голландських, бельгійських та ін.), які висвітлюють політичну ситуацію на українських землях, а також характеризують життя української еміграції в різних країнах Європи⁷; значний обсяг вирізок та оглядів преси торкається висвітлення процесу над С. Шварцбардом⁸.

Не уник сумної долі й *фонд Р-6406 – Товариство бувших вояків Армії УНР у Франції* (667 справ за 1918-1940 рр.) У путівнику по ДАРФ відзначено, що документи надійшли до архіву у 1946 р. у складі РЗІА⁹, що знов таки є цілковитою неправдою, умисно запущеною радянськими спецслужбами.

1 ДАРФ, ф.Р-7008, оп.1, спр.87, арк.1-100.

2 ДАРФ, ф.Р-7008, оп.1, спр.65.

3 ДАРФ, ф.Р-7008, оп.1, спр.65, арк.27.

4 ДАРФ, ф.Р-7008, оп.1, спр.65, арк.86-87.

5 ДАРФ, ф.Р-7498, оп.1, спр.44, 48, 53, 57, 84, 88.

6 ДАРФ, ф.Р-7498, оп.1, спр.1, 3, 47, 77, 85, 87, 91, 92.

7 ДАРФ, ф.Р-7498, оп.1, спр.9-43.

8 ДАРФ, ф.Р-7498, оп.1, спр.5-8, 78.

9 Государственный архив Российской Федерации: Путеводитель. – Т.4: Фонды Государственного архива Российской Федерации по истории белого движения и эмиграции. – М., 2004. – С.591.

Матеріали фонду, які мають безпосереднє відношення до діяльності не тільки Товариства бувших вояків Армії УНР у Франції, але й до редакції журналу «Тризуб» та Української бібліотеки ім. С. Петлюри у Парижі, були вивезені на початку 1941 р. німцями з Парижа і ніколи не входили до складу колекції РЗІА. У фонді наявні статут товариства, протоколи зборів та засідань товариства у Парижі та його відділень в інших містах Франції, звіти про його діяльність, заяви про вступ до товариства, списки членів та членські білети, листування, фінансова документація.

Ще одна втрата для України – фонд Р-7437 (Комітет для вшанування пам'яті С. В. Петлюри, Париж) – містить 5 справ за 1926-1929 рр. Комітет був утворений 1926 р. після загибелі Головного Отамана від рук радянського агента С. Шварцбарда. Головою Комітету був генерал О.Удовиченко. Без жодних на те підстав архівісти ДАРФ твердять, що ці матеріали були одержані РЗІА у 1926 р. від М.Єремїва та у 1928 р. від М.Мухіна; відповідно у 1946 р. вони надійшли до ЦДАЖР СРСР у складі колекції РЗІА¹. Однак, П. К. Грімстед припускає, що частково ці матеріали могли зберігатися в Українській бібліотеці ім. С. Петлюри, у зв'язку з чим це питання потребує подальшого вивчення. На нашу думку, це припущення є небезпідставним, оскільки поряд із копіями у фонді зберігаються рукописні оригінали протоколів засідань Комітету (1926-1928), підписані О. Удовиченком та О. Шульгиним². Тут також представлено листування з редакцією журналу «Тризуб», з Комітетом для вшанування пам'яті С. Петлюри у Празі, іншими організаціями та окремими особами; повідомлення різних емігрантських організацій про збирання пожертв та ін.

Ще одна збірка документів, поцуплених Москвою, була об'єднана у фонд Р-9107 – Об'єднана українська громада у Франції, м. Париж – нараховує 14 одиниць зберігання за 1924-1936 рр. П.К.Грімстед у своїх публікаціях припускала, що матеріали фонду ймовірно походили з колекції Української бібліотеки ім. С. Петлюри у Парижі. Водночас не слід відкидати вірогідності того, що нацисти їх могли забрати з інших емігрантських джерел у Парижі. Як справедливо зазначала П.К.Грімстед, це «яскравий приклад штучного фонду, створеного із змішаних документів»³. У цьому фонді зберігаються протоколи засідань ініціативної групи із заснування громади, зібрань Ради та ревізійної комісії (1925-1928, рукописи та машинописні копії), спільних засідань представників українських емігрантських організацій у Парижі та слідчої комісії із звинувачення генерала М. Шаповала у шкідливій по відношенню до еміграції діяльності (1929, копії); резолюції, комюніке, звернення Верховної Ради Української громади у Франції; листування з емігрантськими організаціями у Франції про становище емігрантів, з різних організаційних та фінансових питань та ін.⁴

Документи з історії української еміграції опинились у фонді Р-9145 – Колекція окремих документів різних емігрантських організацій, який загалом містить 1369 справ за 1916-1945 рр. Колекція була сформована у ЦДАЖР СРСР у 1960-х рр. із розсипу матеріалів РЗІА, однак окремі справи були включені до неї «механічно» з інших, у тому числі українських, джерел. Серед документів фонду присутня ціла низка справ, які мають безпосереднє відношення до осередків української еміграції у Франції, Польщі, Австрії, Німеччині, Болгарії, Італії, Бельгії, Туреччині, Чехословаччині⁵. Окрема група документів стосується діяльності на теренах Польщі Уряду УНР в екзилі⁶. Серед останніх на особливу увагу заслуговує листування Головного Отамана військ УНР С. Петлюри 1920-1922 рр. з головою Української військової місії у Польщі, генеральним інспектором Армії УНР, Українською ліквідаційною комісією у Польщі, командуванням інтернованих частин Армії УНР про політичну ситуацію, становище інтернованих, надання їм матеріальної допомоги та ін.⁷

Серед матеріалів цієї колекції – частина листування братів Гліба та Бориса Лазаревських, яке у міжвоєнний період зберігалось в Українській бібліотеці ім. С. Петлюри у Парижі. Це справа під номером 619 – «Листи Лазаревського Г.О. (білоемігранта) з Варшави до свого брата Лазаревського Б.О. у Парижі (українською та російською мовами). 5 листопада 1929 р. – 17 березня 1931 р.». Слід відзначити, що документи даної справи, яка складається з 239 аркушів, виходять далеко за межі назви, що була їй надана російськими архівістами. Тут представлено частину особового архіву Б.Лазаревського, який

1 Фонды Русского заграничного исторического архива в Праге: Межархивный путеводитель. – М., 1999. – С.153.

2 ДАРФ, ф. Р-7437, оп.1, спр.1.

3 Grimsted P.K. The Postwar Fate of the Petliura Library and the Records of the Ukrainian National Republic // Harvard Ukrainian Studies. – 1997. – Vol. XXI. – P.412.

4 ДАРФ, ф. Р-9107 (Объединенная украинская община во Франции, г. Париж). Опись фонда; Государственный архив Российской Федерации: Путеводитель. – Т. 4: Фонды Государственного архива Российской Федерации по истории белого движения и эмиграции. – М., 2004. – С. 597.

5 Див.: ДАРФ, ф. Р-9145, оп.1, спр.16.

6 ДАРФ, ф. Р-9145, оп.1, спр.322 (Матеріали про ставлення урядів Великобританії, Франції та Польщі до Уряду та Армії УНР у Польщі, 1920-1921 рр.); спр.325 (Матеріали Генерального інспектора Армії УНР у Польщі: накази, доповідні записки, довідки, заяви, листування); спр.326 (Матеріали військового міністра Армії УНР, 1920-1928 рр.); спр.344 (Матеріали Українського Центрального комітету в Польщі, 1924-1926 рр.); спр.346 (Матеріали Українського військово-історичного товариства у Варшаві: статут, звернення, членський білет генерала М. Удовиченка, 1926-1931 рр.).

7 ДАРФ, ф. Р-9145, оп.1, спр.323, арк.1-69.

включає автографи та чернетки його праць, уривки зі спогадів та приватне листування. Загалом у цій справі зберігаються 86 листів Г.Лазаревського, а також його фотографія з дарчим написом: «Дорогому Борису 15.І – 30 г. Глеб»¹. Крім того, виявлено лист від Д.Дорошенка з Праги, датований 28 вересня 1933 р., в якому йдеться про публікацію одного з оповідань Б.Лазаревського².

Документи українського походження зберігаються сьогодні також у фондах Російського державного військового архіву (РДВА). Як вже відзначалося, діяльність Центрального державного особливого архіву (ЦДОВА) СРСР та інформація про його існування за радянських часів була цілковито засекречена, тому тільки на початку 1990-х рр. окремі вчені отримали обмежений доступ до його фондів. Вперше про архів було згадано у пресі в лютому 1990 р.³ Невдовзі ЦДОВА СРСР було реорганізовано у Центр зберігання історико-документальних колекцій, фонди якого склались з двох великих комплексів: 1) документи про військовополонених та в'язнів таборів Другої світової війни та повоєнного періоду (168 фондів за 1939-1960 рр.) та 2) трофейних матеріалів (857 фондів за період з XIV ст. до 1945 р.)⁴. Після чергової реорганізації фонди цього архівосховища були передані до РДВА.

Однак до сьогодні матеріали з історії української еміграції, які зберігаються в РДВА, фактично залишаються поза науковим обігом. Доступ до них ускладнений й тим, що у покажчику фондів архіву, який побачив світ у 2001 р., згадується тільки фонд «Націоналістична організація «Українська бібліотека ім. С. Петлюри» (м. Париж)» (ф.271к)⁵. Між тим у ньому свідомо «опущено» інформацію про наявність в архіві інших фондів «еміграційної україніки», попри те, що вони там все ж таки зберігаються. Вперше перелік цих фондів та коротку анотацію складу їх матеріалів було вміщено в англійській статті П. К. Грімстед на сторінках «Harvard Ukrainian Studies», присвяченій повоєнній долі колекції Української бібліотеки ім. С. Петлюри в Парижі⁶.

Знов таки – історична правда вимагає вказати назви цих фондів, аби ще раз нагадати світовій науковій спільноті про факт незаконного «зберігання» (а фактично про спробу Москви позбавити українців важливої частини їх культурно-національного надбання). Це ф.265к (Український народний союз у Франції, оп.1, 26 од. зб., 1933-1939 рр.), ф.267к (Котенко Тимофій, український націоналістичний письменник, оп.1, 3 од. зб.), ф.268к (Судова комісія українських емігрантів, Париж, оп.1, 83 од. зб., 1917-1927 рр.), ф.269к (Товариство бувших військовослужбовців армії УНР у Франції, оп.1, 48 од. зб., 1921-1940 рр.), ф.270к (Редакція щотижневика «Тризуб», Париж, оп.1, 106 од. зб., 1925-1940 рр.), ф.271к – Націоналістична організація «Українська бібліотека ім. С. Петлюри» (м. Париж) (оп.1, 196 од. зб., за 1892-1942 рр.), ф.272к (Чижевський Павло Іванович, оп.1, 8 од. зб., 1919-1926 рр.), ф.273к (Українська асоціація при Лізі Націй, оп.1, 86 од. зб., 1918-1940 рр.), ф.274к (Українські націоналістичні організації у Чехословаччині, оп.1, 16 од. зб., 1922-1938 рр.).

Вивчення історії діяльності Української бібліотеки ім. С. Петлюри, аналіз процесу комплектування її міжвоєнної колекції, а також долі зібрання під час Другої світової війни дає підстави стверджувати, що серед зазначених вище фондів РДВА наявні документи, які були на початку 1941 р. конфісковані та вивезені нацистами з Парижа (зокрема, матеріали власне Бібліотеки, редакції часопису «Тризуб» та Товариства бувших вояків Армії УНР у Франції).

Серед документів, що відклалися у фондах РДВА, найважливіше значення для дослідження історії Української бібліотеки ім. С. Петлюри та реконструкції її зібрання становлять матеріали, які відклалися у фонді 271к, зокрема: листування з українськими емігрантськими організаціями та емігрантами у Польщі, Чехословаччині, Італії, Болгарії, Румунії, Швейцарії, Німеччині, Туреччині та ін. з питань діяльності Бібліотеки, про її фінансову підтримку, збирання пожертв, надіслання книг та матеріалів (спр.2-6, 14-15), копії листів Ради бібліотеки до українських емігрантів та організацій з висловленням подяки за отримані кошти та матеріали (спр.7-12), каталог виставки, присвяченої гетьманові І. Мазепі (спр.17), журнали обліку надходжень до бібліотечного зібрання за різні роки (спр.18-23), фінансові документи та підписні листи Бібліотеки (спр.24-42), статутні документи різних українських еміграційних установ, спогади учасників Визвольних змагань, рукописи праць українських емігрантів на різні теми, документи, які були передані до бібліотечного зібрання (спр.43-74), вирізки з різних періодичних видань з української тематики (спр.75-80, 82-118), а також вирізки з газет про процес Шварцбарда (спр.119-128). Ці матеріали дають можливість реконструювати окремі сторінки діяльності Української бібліотеки ім. С. Петлюри в Парижі, проливають світло на процес комплектування її книжкової та архівної колекції у міжвоєнний період.

1 ДАРФ, ф. Р-9145, оп.1, спр.323, арк.113.

2 ДАРФ, ф. Р-9145, оп.1, спр.323, арк.10-11.

3 Макасова Э. Пять дней в Особом архиве // Известия. – 1990. – № 49-53.

4 Архивы России. Москва и Санкт-Петербург: Справочник-обозрение и библиографический указатель. Русское издание / Гл. ред. В. П. Козлов, Патриция Кеннеди Гримстед. – М., 1997. – С.212-216.

5 Указатель фондов иностранного происхождения... – С.21.

6 Див.: Grimsted P.K. The Postwar Fate of the Petliura Library and the Records of the Ukrainian National Republic // Harvard Ukrainian Studies. – 1997. – Vol. XXI. – Pp.401-405.

Велику групу матеріалів складають окремі номери «Тризубу», оригінали статей та заміток до журналу, гранки та верстки окремих його чисел, фінансова документація. Зокрема, у справі 25 представлено звернення редакції до емігрантів з приводу заснування журналу, рукописні тексти статей та заміток, інформаційні повідомлення про життя еміграції в різних країнах (значною мірою – рукописи В.Прокоповича) та ін.¹

Фонд містить також матеріали про створення та діяльність значної кількості українських емігрантських організацій у різних країнах світу – листи, звернення, резолюції (зокрема, матеріали Українського народного союзу у Франції за 1935-1940 роки², українських емігрантських організацій у Чехословаччині за 1922-1936 роки³, Ліги українців у Франції за 1939 р.⁴, української еміграції у Маньчжурії за 1930 р.⁵, Союзу українських емігрантських організацій у Франції за 1925-1939 роки⁶, Ради Української православної парафії у Парижі за 1925-1940 роки⁷, довідку про історію заснування та діяльність Клубу українських старшин ім. Г.Орлика у Парижі⁸ та ін.).

Таким чином, у двох згаданих російських архівах сьогодні незаконно «зберігаються» фонди, які містять надзвичайно цінні джерела з історії української політичної еміграції міжвоєнного періоду, діяльності Уряду УНР та його дипломатичних місій. Ці документи опинилися у Москві внаслідок переміщень, які зазнали українські та російські еміграційні колекції в часі Другої світової війни та у повоєнний період. Злочин Москви полягає у тому, що численні переміщення архівних фондів без супровідної документації, фіксації дат, а згодом розпорошення, приєднання їх частин до вже існуючих в радянських архівах колекцій, призвели до того, що матеріали однієї установи опинилися в різних архівосховищах; це ж стосувалося й архівів та документів окремих осіб. Таким чином радянські архівісти та їх сучасні наслідувачі виявили і продовжують виявляти цілковите ігнорування принципу «поваги до фондоутворювача», що є звичайною практикою для архівів тоталітарних країн.

Як приклад можна навести наявність фондів з матеріалами Української бібліотеки ім. Симона Петлюри у ДАРФ (ф.Р-7008)), РДВА (ф.271к), ЦДАВО України (ф.4362); той факт, що документи з особового архіву міністра фінансів УНР, голови надзвичайної торговельної та фінансової місії УНР у Швейцарії Павла Чижевського з міжвоєнної колекції Української бібліотеки ім. С. Петлюри становлять основу особових фондів діяча у ЦДАВО України (ф.3877) та РДВА(ф.272к); листування ж між братами Борисом та Глібом Лазаревськими з тієї ж колекції розпорошено сьогодні між ЦДАВО України (ф.3537, спр.6)) та Державним архівом Російської Федерації (ф.Р-9145, спр.619).

Отже, є всі підстави стверджувати, що в Москві – у якості військових трофеїв – зберігаються збірки документів, які належали і належать французькій бібліотечно-музейній інституції «Українська Бібліотека імені Симона Петлюри». Попри те, що Кремль заперечував і заперечує можливість повернення цих культурних цінностей їх законному власникові, така його позиція жодним чином не свідчить про недоцільність проведення організованої інформаційно-пропагандистської кампанії з метою повернення до цього уваги світового співтовариства. Більше того – існує нагальна потреба повернення до цього уваги наукових кіл Європи і світу, спільноти архівістів та істориків, дипломатів та політиків – хоча всім слід бути свідомими того, що процес повернення цих колекцій є надзвичайно важкою та складною справою з огляду категоричну непоступливість Кремля у політиці реституції.

Проте розпочати та послідовно підтримувати кампанію з їх повернення має українська дипломатія – як на рівні Посольства України у Франції, так і в МЗС у Києві. Дуже потрібним було би повернути на свій бік у цьому й французьку дипломатію, яка мала би захищати інтереси власних культурних осередків, хоча реалістичний погляд на цю проблему змушує не покладати великих надій на сприяння офіційного Парижа. В цій ситуації тільки завдяки поєднанню зусиль всіх людей доброї волі можна сподіватись на повернення документальних збірок їх законному власникові (Українській Бібліотеці імені Симона Петлюри).

1 Російський державний військовий архів (далі – РДВА), ф.270к, оп.1, спр.25, арк.1-119.

2 РДВА, ф.270к, оп.1, спр.4 (ч. I), арк.1-19.

3 РДВА, ф.270к, оп.1, спр.4 (ч. II), арк.1-120; спр.4 (ч. III), арк.1-207.

4 РДВА, ф.270к, оп.1, спр.6, арк.1-43.

5 РДВА, ф.270к, оп.1, спр.6, арк.1-7.

6 РДВА, ф.270к, оп.1, спр.63, арк.1-411.

7 РДВА, ф.270к, оп.1, спр.68, арк.1-120.

8 РДВА, ф.270к, оп.1, спр.13, арк.1-15.